

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՉՃԱՆԱԶՎԱԾ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ ՃԱՆԱԶՈՒՄԸ ՈՒ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ (միջազգային մասնավոր-իրավական հիմնախնդիրներ)

ԱՐՄԵՆ ՀԱՅԿՅԱՆՑ

21-րդ դարը բնութագրող հիմնական գործընթացներից առանձնակի են երկուսը՝ գլոբալիզացիան և ինտեգրացիան: Գլոբալիզացիայի պայմաններում համաշխարհային հանրության «իմը և քոնը» ըմբռնումը իր տեղը աստիճանաբար զիջում է «մերը» գիտակցությանը: Դա պայմանավորված է մարդկության առջև ծառայող բնական և հումանիտար բնույթի հիմնախնդիրներով, որոնց լուծումը վեր է յուրաքանչյուր կոնկրետ պետության կամ ազգի հնարավորություններից, ուստիև այստեղ անհրաժեշտ է ջանքերի և հնարավորությունների համախմբում, իսկ ամենից առաջ՝ դրա անհրաժեշտության գիտակցում: Գլոբալիզացիան օգնության ձեռք է թույլ զարգացած ազգերին ու պետություններին՝ հետ չմնալու համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացումներից: Նշանակում է՝ 21-րդ դարում մարդկության գերիմդիրը գլոբալիզացիայի ընձեռած հնարավորությունների օգտագործումն է հանուն համընդհանուր զարգացման: Այս գիտակցումն իր արտացոլումն է գտել մի շարք միջազգային-իրավական փաստաթղթերում: ՄԱԿ-ի կանոնադրության 1-ին հոդվածում սահմանվում է, որ համաշխարհային հանրության միավորման հիմքում ընկած նպատակներից մեկն էլ «համագործակցելն է՝ տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և մարդասիրական բնույթի միջազգային պրոբլեմները հաղթահարելու համար»: Ի զարգացումն ՄԱԿ-ի կանոնադրության ՄԱԿ-ի թիվ 3281 բանաձևով ընդունված «Պետությունների տնտեսական իրավունքների և պարտականությունների խարտիայում» սահմանվում է. «Միջազգային համագործակցությունը համարվում է բոլոր պետությունների միասնական նպատակն ու ընդհանուր պարտականությունը»¹:

Գլոբալիզացիայի գործընթացներից դուրս չէ նաև իրավունքի բնագավառը: Գլոբալացվող իրավունքի լավագույն օրինակ են այնպիսի ճյուղի ձևավորումը և զարգացումը, ինչպիսին է միջազգային մասնավոր իրավունքը:

Վերջինս կարգավորում է բնույթով առանձնահատուկ հարաբե-

¹ <http://www.un.org/russian/document/gadocs/convres/r29-3281.pdf>

րություններ, որոնք ծանրաբեռնված են օտարերկրյա տարրով (եթե կամ հարաբերության սուբյեկտն է օտարերկրյա, կամ հարաբերության օբյեկտն է գտնվում օտար պետության տարածքում, կամ էլ իրավաբանական փաստն է տեղի ունեցել օտար պետության տարածքում), որի պարագայում հարաբերությունն առնչվում է մեկից ավելի պետությունների իրավական համակարգերին, որոնցից պետք է ընտրվի որևէ մեկը՝ տվյալ հարաբերությունը կարգավորելու համար: Տարբեր պետությունների իրավական համակարգերի բախման տիրույթում հայտնված հարաբերության իրավական կարգավորումը բարդագույն խնդիր է, որի լուծման համար հնարավոր երկու ուղի կա՝ կոլիզիոն և նյութական ունիֆիկացիոն: Առաջինի դեպքում միջազգային մասնավոր հարաբերությունը կարգավորվում է ընտրված պետության իրավական համակարգի շրջանակներում (ազգային կարգավորում), իսկ նյութական ունիֆիկացիոն ճանապարհով կարգավորելիս նախապատվությունը տրվում է միջազգային պայմանագրերի կամ ձևավորված միջազգային առևտրային սովորույթներին (միջազգային կարգավորում):

Միջազգային մասնավոր հարաբերությունների թե՛ ազգային և թե՛ միջազգային իրավական կարգավորումներում հարցի շուրջ դարերի ընթացքում ձևավորվել են բազում իրավական տեսություններ, հայեցակարգեր, դպրոցներ, սակայն առ այսօր իրավական շատ հարցեր մնում են չլուծված և բուռն բանավեճերի առարկա են:

Միջազգային մասնավոր իրավունքի առջև ծառայած խնդիրներից մեկն էլ չճանաչված պետության իրավունքի կիրառման պրոբլեմն է, որը հետզհետե իրեն ավելի ու ավելի է զգացնել տալիս՝ աշխարհում չճանաչված պետությունների թվի աճի և միջազգային մասնավոր հարաբերություններում դրանց մասնակցության ակտիվացմանը զուգահեռ:

Նախ հակիրճ բնութագրենք, թե ինչ ասել է չճանաչված պետություն, ինչ առնչություններ ունի այն միջազգային մասնավոր շրջանառության հետ, որից հետո կփորձենք պարզաբանել ստեղծված իրադրություններից դուրս գալու հնարավոր ուղիները:

Ժամանակակից աշխարհում արդեն կան ավելի քան 200 «չճանաչված պետություններ»: Հետխորհրդային տարածքում ձևավորվել են վեց չճանաչված պետություններ՝ Աբխազիայի Հանրապետություն, Հարավային Օսիայի Հանրապետություն, Արցախի Հանրապետություն, Մերձդնեստրի Մոլդովական Հանրապետություն, Դոնեցկի Ժողովրդական Հանրապետություն և Լուգանսկի Ժողովրդական Հանրապետություն, որոնք բավական ակտիվ ներգրավված են տարածաշրջանային միջազգային մասնավոր, ներառյալ միջազգային առևտրային շրջանառության մեջ²: Իհարկե, չճանաչված պետությունները միայն հետ-

² Տե՛ս **Маркедонов С.** Де-факто государства постсоветского пространства: выборы и демократизация // "Вестник Евразии", 2008, էջ 76-98:

խորհրդային երևույթ չեն. այդպիսիք կան աշխարհի մյուս բոլոր տարածաշրջաններում, և դրանց բոլորի խնդիրները միջազգային մասնավոր շրջանառությանը մասնակցելիս նույնն են:

Միջազգային մասնավոր շրջանառությանը չճանաչված պետությունների մասնակցության հիմնական խոչընդոտը դրանց իրավասուբյեկտության խնդիրն է, որի առնչությամբ առկա են տարբեր մոտեցումներ, որոնք երբեմն նույնիսկ հակադիր են ու իրարամերժ:

Տեսաբանների մի մասի համոզմամբ՝ պետության իրավասուբյեկտության համար պետության ճանաչված լինելն ունի կոնստիտուտիվ նշանակություն: Այս տեսության կողմնակիցներ են Լ. Օպենհեյմը, Գ. Լաունտերպախտը, Դ. Անցիլոտտին, Մ. Բաստիդը, Ս. Պատելը, Գ. Կելզեն և ուրիշներ:

Լ. Օպենհեյմը նշում էր, որ «պետության ճանաչումն իր բնույթով կոնստիտուտիվ է. ճանաչումը քաղաքական կազմավորման համար իրավունքներ և պարտականություններ ծագելու հիմք է»³:

Դ. Անցիլոտտիի կարծիքով՝ «միջազգային իրավասուբյեկտությունն իրական և կոնկրետ է դառնում ճանաչման հետ միաժամանակ, և չի կարող որևէ իրավահարաբերություն առաջանալ որևէ պետության հետ, որը դեռևս չի ճանաչվել»⁴:

Կոնստիտուտիվ տեսությանը լրջորեն հակադրվում է դեկլարատիվ տեսությունը, որի կողմնակիցներից են Ն. Կորկունովը, Դ. Ֆելդմանը, Լ. Մոջորյանը, Ֆ. Մարտենսը, Կ. Բեկյաշևը և ուրիշներ:

Ֆ. Մարտենսը նշում էր. «Պետությունը ծնվում և գործում է ինքնուրույն, և ճանաչմամբ ընդամենը արձանագրվում է նրա գոյությունը»⁵:

Լ. Մոջորյանն իրավացիորեն գտնում էր, որ «ճանաչումը չի ստեղծում միջազգային իրավունքի նոր սուբյեկտ»⁶:

Ն. Կորկունովն արտահայտում էր այն տեսակետը, որ պետությունը հենց միայն այնքանով, որքանով գոյություն ունի, իշխում է և կառավարում:

Կոնստիտուտիվ տեսությունը խստորեն քննադատում է Կ. Բեկյաշևը՝ գտնելով, որ «համաձայն այդ տեսության, եթե չկա քաղաքական կազմավորման՝ պետության ճանաչում, ուրեմն չկա նաև այդ սուբյեկտը: Նման մոտեցումը չճանաչված պետության համար կարող է հղի լինել քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, դիվանագիտական բնույթի հեռու գնացող հետևանքներով: Կոնստիտուտիվ տեսությունն անհամատեղելի է միջազգային իրավունքի հետ: Այդ տեսությունը չճանաչված պետությանը բացահայտորեն դնում է կախման մեջ հին պե-

³ **Оппенгейм Л.** Международное право. Т.1, полутом 1. М. 1948, с. 136-137.

⁴ **Анцилотти Д.** Курс международного права. М., 1961, с. 164-165.

⁵ **Мартенс Ф. Ф.** Современное международное право цивилизованных народов. Т. 1. М., 1996, с. 184.

⁶ Մեջբերումն ըստ **Бекяшев К. А.** Международное публичное право. М., 2009, էջ 210:

տությունների ակումբի անդամների քմահաճությունից: Պետական նոր կազմավորումն ունի ճանաչվելու իրավունք, որը բխում է միջազգային իրավունքի այնպիսի հանրաճանաչ սկզբունքներից, ինչպիսիք են հավասարության և փոխադարձ օգտակարության, սուվերենության հանդեպ հարգանքի, տարածքային ամբողջականության և ներքին գործերին միջամտելու անթույլատրելիության սկզբունքները:

Ճանաչելը կամ չճանաչելը չի ազդում նորաստեղծ պետության գոյության վրա, ճանաչելն ունի միայն դեկլարատիվ նշանակություն, և պետությունը ճանաչելը թողնում է միայն տվյալ պետության օրենսդրության իրավաբանական ուժն ընդունելու իրավաբանական հետևանք»⁷:

Դեկլարատիվ տեսությունն աստիճանաբար ավելի ու ավելի է կողմնակիցներ հավաքում միջազգային իրավունքի հայեցակարգում: Այդ մասին է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ տվյալ տեսությունն արդեն իր տեղն է գտնում նաև իրավակարգավորիչ փաստաթղթերում: Նախ վկայակոչենք Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը (1948 թ.), որի 2-րդ հոդվածում նշվում է. «Յուրաքանչյուր ոք օգտվում է սույն հռչակագրով հռչակված իրավունքներից և ազատություններից՝ անկախ ռասսայական պատկանելությունից, մաշկի գույնից, սեռից, լեզվից, կրոնից, քաղաքական կամ այլ համոզմունքներից, ազգային կամ սոցիալական ծագումից, դասային կամ այլ պատկանելությունից:

Բացի այդ, չպետք է որևէ տարբերություն դրվի այն հիմքով, թե ինչպիսի քաղաքական, իրավական կամ միջազգային կարգավիճակ ունի պետությունը կամ տարածքը, որին պատկանում է տվյալ անձը՝ անկախ այդ պետության կամ տարածքի՝ ենթակա, ոչ ինքնավար կամ ինքնիշխանության որևէ այլ սահմանափակում ունենալու հանգամանքից»⁸:

Ամերիկյան պետությունների կազմակերպության կանոնադրության 9-րդ հոդվածում ձևակերպումը շատ հստակ է. «Պետության քաղաքական գոյությունը կախված չէ այլ պետությունների կողմից այդ պետությունը ճանաչելու հանգամանքից: Մինչև այլ պետությունների կողմից ճանաչվելը պետությունն իրավունք ունի պայքարելու իր անկախության և ամբողջականության, անվտանգության և բարգավաճման համար»: Իհարկե, նույն այդ կազմակերպության կանոնադրության 13-րդ հոդվածը հավելում է. «Ճանաչումը նշանակում է, որ ճանաչող պետությունը նոր պետությանը դիտարկում է արդեն որպես իրավաբանական սուբյեկտ՝ այստեղից բխող բոլոր իրավունքներով և պարտականություններով, որոնք թե՛ մեկի և թե՛ մյուսի համար սահմանվում են միջազգային իրավունքի նորմերով»⁹:

Կարելի է առանձնացնել երրորդ փոխզիջումային տեսությունը, համաձայն որի՝ ճանաչումը պետության իրավասուբյեկտությունը գե-

⁷ Նույն տեղում, էջ 208-210:

⁸ «Действующее международное право». В 3-х томах. Т. 2. М., 1999, с. 6.

⁹ Նույն տեղում, էջ 6:

ներացնող պարտադիր պայման չէ, սակայն պետության ճանաչված չլինելը կարող է դե ֆակտո գրոյացնել չճանաչված պետության իրավասուբյեկտային հնարավորությունները: Այստեղ կարելի է վկայակոչել Ի. Ի. Լուկաշուկի մոտեցումը, որ, «այնուամենայնիվ, ճանաչումն անհրաժեշտություն է պետության համար, որպեսզի դրանով հանդերձ այլ պետություններում ճանաչվի նոր պետության օրենսդրական, վարչական և դատական ակտերի լեգիտիմությունը»¹⁰:

Վ. Տոլստիխը, տուրք տալով փոխզիջումային տարբերակին, գրում է, որ «չճանաչված պետությունները չեն կարող անդամակցել միջազգային կազմակերպություններին, դիվանագիտական ներկայացուցչություններ փոխանակել ճանաչված պետությունների հետ, միանալ միջազգային պայմանագրերի մեծ մասին, դիմել միջազգային դատարաններ: Սակայն չճանաչված պետությունների մասնակցությամբ միջազգային հարաբերություններ, այնուամենայնիվ, կարող են լինել: Մասնավորապես, չճանաչված պետությունները կարող են ճանաչված պետությունների հետ փոխանակել ներկայացուցչություններ, որոնք, սակայն, չունեն դիվանագիտական կարգավիճակ, հումանիտար, ինչպես նաև իրավական օգնության հարցերով կարող են պետությունների հետ կնքել միջազգային պայմանագրեր»¹¹:

Ա. Աբաշիձեն և Օ. Գլիկմանը նշում են. «Պրակտիկան ցույց է տալիս, որ պետությունը ծագում և գոյատևում է անկախ այլ պետություններից ճանաչված լինելու հանգամանքից: Մակայն պետությունը ճանաչելու յուրաքանչյուր ակտի մեջ դրսևորվում են դրա կոնստիտուտիվ և դեկլարատիվ տարրերը»¹²:

Մեր գնահատմամբ պետության սուբյեկտությունը հենց նրա գոյության փաստն է, ոչ թե նրա ճանաչված լինել-չլինելը: Պետության ճանաչված լինելը պետության սուբյեկտության համար ոչ թե բացարձակ բաղադրիչ է, այլ ցանկալի, որը նրան միջազգային համագործակցության մեջ մտնելու և համաշխարհային հանրությանն ինտեգրվելու լրացուցիչ հնարավորություններ է ընձեռում:

Հասկանալի է, որ այս բանավեճը կարող է անվերջ լինել, ընդ որում՝ բոլոր կողմերն էլ իսկապես ունեն իրենց «կողմ» և «դեմ» փաստարկները: Գիտությունն անսահման է, այստեղ բնական են կարծիքների և մոտեցումների բազմազանությունը, գաղափարների մրցակցությունը, և միշտ չէ, որ հնարավոր է տեսական բանավեճերում միասնական հայտարարի գալ: Տեսական բանավեճերը կարող են անվերջ շարունակվել, մենք, սակայն, պետք է հաշվի նստենք օբյեկտիվ փաստի

¹⁰ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. М.: "Волтерс Клувер", 2005, с. 180.

¹¹ Толстых В. Л. Курс международного права. Учебник. М.: "Волтерс Клувер", 2010, с. 295-297.

¹² Абашидзе А. Х., Гликман О. В. Международное право: учебник. М., ИД "Юрайт", 2011, с. 145.

հետ, որ չճանաչված պետությունները կան, գոյություն ունեն, այդպիսիք միջազգային ինտեգրացիոն գործընթացների մասնակից են, ակտիվորեն ներգրավված են միջազգային մասնավոր շրջանառության մեջ, հետևաբար անհրաժեշտ է տեսական բանավեճերին զուգահեռ՝ նաև գործնական լուծումներ առաջարկել՝ չճանաչված պետությունների միջազգային մասնավոր շրջանառության ուղղությամբ:

Միջազգային մասնավոր ներառյալ միջազգային առևտրային շրջանառությունում չճանաչված պետությունների վերաբերյալ իրավական խնդիրները կարելի է դիտարկել երկու տեսանկյունից

1. Կիրառելի՞ է, արդյոք, չճանաչված պետության իրավունքը, երբ վերջինիս իրավունքին կատարվում է կոլիզիոն հղում:

2. Արդյոք պե՞տք է ճանաչվեն անձանց քաղաքացիական իրավունքների իրականացմանն ուղղված այն պաշտոնական փաստաթղթերը, որոնք տվել են չճանաչված պետության իրավասու մարմինները: Այստեղ ներառվում են նաև չճանաչված պետության դատարանների որոշումների ճանաչմանը և կատարմանը վերաբերող հարցերը:

Անդրադառնանք այս երկու ուղղություններին առանձին-առանձին:

1. Կիրառելի՞ է, արդյոք, չճանաչված պետության իրավունքը, երբ վերջինիս իրավունքին արվում է կոլիզիոն հղում: Հայտնի է, որ կոլիզիոն նորմը կարող է հղում կատարել օտարերկրյա իրավունքին, և այդ իրավունքը կարող է լինել հենց չճանաչված պետության իրավունքը: Օրինակ՝ միջազգային առքուվաճառքի պայմանագրի նկատմամբ կիրառվում է *Lex venditoris*-ի (վաճառողի վայրի օրենքի) սկզբունքը, և կարող է պարզվել, որ վաճառողը գտնվում է կամ բնակվում է չճանաչված պետությունում: Դատարանն իրավունք կունենա՝ տվյալ պարագայում կիրառելու չճանաչված պետության իրավունքը: Ազգային կոլիզիոն նորմերը որևէ տարբերակում չեն դնում՝ պետությունը ճանաչվա՞ծ է, թե՞ ոչ. կիրառվում է այն իրավունքը, որին հղում է կատարվում: Չճանաչված պետության իրավունքի կիրառումից հրաժարվելը կարող է տեղի ունենալ միջազգային մասնավոր իրավունքի ընդհանուր հիմքերով, օրինակ՝ հանրային կարգի վերապահման հիմքով, սակայն պարզ է, որ հանրային կարգի վերապահումն ուղղված չէ հենց միայն չճանաչված պետությունների իրավունքի կիրառմանը, հետևաբար, եթե այդ հիմքով չկիրառվի չճանաչված պետության իրավունքը, ապա դա ուղղակիորեն կապված չի լինի պետության ճանաչված լինել-չլինելու հանգամանքի հետ: Նույնիսկ այն դեպքերում, երբ մտահոգություն առաջ գա չճանաչված պետության իրավունքի կիրառման հարցում, դատարանը կարող է չճանաչված պետության իրավունքը դիտարկել որպես *Lex causae* (առավել սերտ վայրի օրենք) և կիրառել:

2. Չճանաչված պետությունների հիմնախնդիրն իրեն հատկապես զգացնել է տալիս բոլոր այն դեպքերում, երբ անհրաժեշտություն է առաջանում կիրառելու չճանաչված պետության օրենսդրությունն օ-

տարերկրյա գործընկերների հետ հարաբերություններում, կամ երբ պետք է ընդունվեն չճանաչված պետության իրավասու մարմինների տված պաշտոնական փաստաթղթերը, այդ թվում՝ քաղաքացիական կացության ակտերը: Արդյոք այդ փաստաթղթերը լեգիտիմ կհամարվե՞ն, և կարելի՞ է արդյոք դրանց հիման վրա իրավաբանական բնույթի գործողություններ կատարել: Օրինակ՝ չճանաչված պետության տարածքում գրանցված իրավաբանական անձինք ցանկանում են ներդրումներ կատարել այլ պետությունում՝ նոր իրավաբանական անձանց հիմնադրում կամ առանձնացված ստորաբաժանումներ ստեղծելու ձևով, և այդ նպատակով ընդունող պետության գրանցող պետական մարմին են ներկայացնում իրենց հիմնադիր փաստաթղթերը, որոնք տրվել են չճանաչված պետության կողմից: Այս պարագայում ընդունող պետությունը արդյոք պետք է ներկայացված փաստաթղթերն ընդունի՞ որպես պաշտոնական փաստաթղթեր, թե՞ ոչ: Մեկ ուրիշ օրինակ. չճանաչված պետության նոտարական մարմնի տված լիազորագիրը կարո՞ղ է արդյոք հիմք ընդունվել մեկ այլ պետությունում՝ դրա հիման վրա իրավաբանական բնույթի գործողություններ կատարելու համար, և այսպես շարունակ: Դրությունը շատ ավելի է բարդանում, երբ չճանաչված պետության դատական որոշումը պետք է ի կատար ածվի մեկ այլ պետությունում, և ընդունող պետության համար դառնում է լուրջ խնդիր, թե ինչպես է ճանաչելու և կատարելու չճանաչված պետության դատական ակտը, որի համար, որպես կանոն, պահանջվում է միջազգային պայմանագրի առակայություն, իսկ չճանաչված պետության հետ հնարավոր չէ միջազգային պայմանագիր կնքել: Վերջին պարագայում իրավական խնդիրները կարող են լրջորեն խոչընդոտել միջազգային մասնավոր, ներառյալ առևտրային շահեր, որոնք պետք է պաշտպանվեին այդ դատական ակտով, որը պետք է հրատապորեն ճանաչվեր և կատարվեր:

Նման մտահոգությունները համաշխարհային հանրությանը զբաղեցնում են արդեն երկար ժամանակ: Իրավունքի գիտությունը և դատական պրակտիկան ուղիներ են որոնում ելքեր առաջարկելու համար: Համաշխարհային հանրությունը վաղուց համոզվել է, որ պետության չճանաչումը չի կարող հիմք լինել նրա կողմից ընդունված պաշտոնական փաստաթղթերն ընդունելու հարցում, քանի որ հակառակ պարագայում մենք ավելի շատ խնդիրներ կստեղծենք, քան կլուծենք:

Հոլանդացի իրավագետ Հյուգո Գրոցիոսը նշում էր. «Ուզուրպատորի կառավարման ակտերը, որոնք նա հրապարակում է, կարող են պարտադիր ուժ ունենալ ոչ թե իրավունքի հիման վրա, քանի որ նման իրավունք գոյություն չունի, այլ միայն շնորհիվ այն հանգամանքի, որ ժողովրդի համար նախապատվելի է այդ ակտերի պարտադիր ուժը, քան թե լիակատար անիշխանությունը և օրենքի ու դատարանի լրիվ

բացակայությունը»¹³: Հյուգո Գրոցիոսի առաջ քաշած գաղափարը հետագայում դարձավ դոկտրինալ մեկնակետ, որից ելնելով էլ պետությունները սկսեցին կիրառել չճանաչված պետությունների կողմից տրված պաշտոնական փաստաթղթերը: Պատմությանը հայտնի են մի շարք դատական գործեր, երբ դատարանները կիրառել են չճանաչված պետությունների կողմից ընդունված ակտերը կամ տրված փաստաթղթերը: Այսպես, հայտնի է 1933 թ. «Salimoff & Co. v. Standard oil of N.Y.» դատական գործով Նյու Յորքի դատարանի մոտեցումը, երբ վերջինս հրաժարվեց անվավեր ճանաչել նավթահանքերի ազգայնացման մասին խորհրդային կառավարության դեկրետը, թեև այդ նավթահանքերի նախկին սեփականատերերը դատարանին դիմել էին այդ խնդրանքով: Դատարանը հստակ հայտարարեց. «Ճանաչումը պետություն չի ստեղծում: Ճանաչումը պետությանը դե ֆակտո շնորհում է միջազգային կարգավիճակ: Դատարանները կարող են չճանաչել խորհրդային կառավարությունը, քանի դեռ խորհրդային կառավարությունը չի ճանաչվել դե յուրե, քանի դեռ պետական դեպարտամենտը պաշտոնապես կարծիք չի հայտնել այդ կապակցությամբ: Դրանով հանդերձ, դատարանները կարող են հավաստել, որ այդ կառավարությունն ապահովում է ներքին կարգուկանոն և խաղաղություն, ապահովում է ազգային պաշտպանություն և բարեկեցություն, հաստատուն կապ ունի մեր և այլ երկրների կառավարությունների հետ: Եվ հրաժարվել ճանաչել խորհրդային կառավարությունը, նշանակում է ֆիկցիային հաղորդել իրողություն, որին, սակայն, այդ կառավարությունն արժանի չէ»¹⁴:

1965 թ. «Re James» սնանկության գործով դատավոր Սքերմանը, նկատի ունենալով Հարավային Ռոդեզիայի անկախության միակողմանի հռչակման փաստը, նշում է հետևյալը. «Ես կարծում եմ, որ համապատասխան գործերով մեր դատարանները ճանաչում են դատական իշխանության ակտերի վավերականությունը, նույնիսկ եթե այդ դատարանները լինեն անօրինական նշանակված, կամ եթե այդ ակտերը կայացվում են անօրինական կառավարության անունից»¹⁵:

1978 թ. «Hesperides Hotels Ltd v. Aegean Turkish Holidays Ltd» գործով, որը վերաբերում էր Հյուսիսային Կիպրոսի Թուրքական Հանրապետության կողմից հյուրանոցների կալանքին, դատավոր Դենինգը հստակ տեսակետ արտահայտեց. «Եթե ես պետք է ընտրություն կատարեմ այդ երկու՝ մեկը մյուսին հակասող դոկտրինաների միջև, ես առանց երկմտելու կհաստատեմ, որ դատարանները պետք է ճանաչեն և կատարեն այն կազմավորման օրենքները և ակտերը, որոնք արդյունավետ վերահսկողություն ունեն իրենց տարածքում, նույնիսկ եթե այդ

¹³ Гроций Г. О праве войны и мира. М., 1994, с. 172.

¹⁴ <https://casetext.com/case/salimoff-co-v-standard-oil-co-of-new-york>

¹⁵ Сквозников А. Н. Применение права непризнанных государственных образований // "Вестник Самарской государственной академии". Серия «Право», 2013, № 1(30), с. 21-30.

կազմավորումների կառավարությունը դեռևս դե յուրե կամ դե ֆակտո չի ճանաչվել Միացյալ Թագավորության կառավարության կողմից»¹⁶:

Տարբեր երկրների դատարանների կողմից քննված գործերով համանման դիրքորոշումները կարելի է երկար շարունակել, սակայն բերված օրինակներն արդեն իսկ վկայում են, որ առանձին երկրների դատական պրակտիկան հաստատապես ընթանում է այն ուղղությամբ, որ չճանաչված պետության իրավասու մարմինների տված՝ իրավաստեղծ, իրավափոփոխող, իրավադադարեցնող փաստաթղթերն իրավական ուժ ունեն, դրանց հիման վրա պետք է կատարվեն իրավաբանական բնույթի գործողություններ, և դատարանն իրեն չպետք է կաշկանդի այն հանգամանքով, որ այդպիսիք դուրս են եկել չճանաչված պետությունից:

Նշված և համանման դատական գործերով արտահայտված տեսակետները ճանապարհ են հարթում համաշխարհային մակարդակով դրական վերաբերմունք և համապատասխան կայուն համոզմունքներ ձևավորելու ուղղությամբ: Բացի առանձին պետությունների դատական գործերից, հայտնի են նաև վերապետական ատյանների համապատասխան տեսակետներ: Այսպես, հակառակ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի № 276 (1970) բանաձևի՝ Նամիբիայում Հարավային Աֆրիկայի ներկայության իրավաբանական հետևանքների շուրջ խորհրդատվական եզրակացությունում ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանը նշում է, որ «Հարավային Աֆրիկայի կողմից Նամիբիայի ինքնիշխանությունը չճանաչելու հանգամանքը չի կարող Նամիբիայի բնակչությանը գրկել միջազգային համագործակցությունից բխող հնարավորություններից: Մասնավորապես, Հարավային Աֆրիկայի կառավարությունը չի կարող անվավեր ճանաչել Նամիբիայի քաղաքացիների քաղաքացիական կացությունը (ծնունդ, մահ, ամուսնություն, ամուսնալուծություն և այլն) հավաստող պաշտոնական փաստաթղթերը»¹⁷:

ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանի վերոնշյալ տեսակետն իր հերթին ուղեցույց դարձավ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ) համար, որը ուղղակիորեն հղում կատարելով Նամիբիայի գործով ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանի դիրքորոշմանը, 1996 թ. դեկտեմբերի 18-ի «Լոիզիդոս ընդդեմ Թուրքիայի» գործով արձանագրել է, որ «միջազգային իրավունքը ճանաչում է չճանաչված պետության տված քաղաքացիական կացության ակտերի լեգիտիմությունը»¹⁸:

ՄԻԵԴ-ը մեկ այլ՝ «Կիպրոսն ընդդեմ Թուրքիայի» (10 մայիսի 2001 թ.) գործով արձանագրել է հետևյալը. «Այդ տարածքում ապրող մարդկանց կյանքը շարունակվում է: Եվ այդ կյանքն անհրաժեշտ է դարձնել հնարավորինս տանելի և դյուրին: Այդ մարդկանց կյանքը չի կարող

¹⁶ <http://swarb.co.uk/hesperides-hotels-ltd-and-another-v-aegean-turkish-holidays-ltd-and-another-ca-1978/>

¹⁷ Толстых В. Л., նշվ. աշխ., էջ 427:

¹⁸ http://european-court.ru/uploads/ECHR_Loizidou_v_Turkey_18_12_1996.pdf

անտեսվել էրրորդ պետությունների ու նրանց դատարանների, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպությունների կողմից: Հակառակը մտածելը կնշանակեր հիշյալ տարածքում բնակվող անձանց զրկել միջազգային ենթատեքստով քննարկվող մարդու իրավունքներից, իսկ դա իր հերթին կնշանակեր զրկել այդ մարդկանց գոյության համար անհրաժեշտ նվազագույն իրավունքներից»¹⁹:

Այսպիսով, առանձին պետությունների ներպետական դատական պրակտիկան և միջազգային վերպետական կառույցները միասնական են այն հարցում, որ չճանաչված պետության տված՝ մասնավոր անձանց վերաբերյալ փաստաթղթերը լեգիտիմ են, որոնք պետք է ճանաչվեն, և որոնց հիման վրա պետք է կատարվեն իրավաբանական բնույթի գործողություններ: Հայտնի է, որ 2007 թ. Ռուսաստանի դաշնային նոտարական պալատը պաշտոնապես դիմել է ՌԴ արտաքին գործերի նախարարություն խնդրելով պարզաբանել, թե արդյոք ՌԴ նոտարները համապատասխան նոտարական գործողություններ կատարելու համար իրավունք ունեն դե յուրե ընդունել ՌԴ կողմից չճանաչված պետության տված պաշտոնական փաստաթղթերը: ՌԴ արտաքին գործերի նախարարությունը, հենվելով ձևավորված միջազգային պրակտիկայի վրա, պաշտոնապես տվել է հետևյալ պարզաբանումը. «Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը գտնում է, որ միջազգային իրավունքը չի արգելում պետություններին ընդունելու չճանաչված պետությունների իրավասու մարմինների կողմից տրված առանձին իրավաբանական ակտերի վավերությունը»²⁰:

Միջազգային պրակտիկայի հիման վրա նման պաշտոնական պարզաբանման նպատակով Երևանի պետական համալսարանի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնը 2010 թ. փետրվարի 1-ին դիմել է ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, խնդրելով պարզաբանել Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական մոտեցումը, թե «արդյոք Հայաստանի Հանրապետության պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք պարտավոր են ընդունել Հայաստանի Հանրապետության կողմից չճանաչված պետության իրավասու մարմինների կողմից տրված պաշտոնական փաստաթղթերը և դրանց հիման վրա կատարել իրավաբանական բնույթի անհրաժեշտ գործողություններ»: Ի պատասխան նշված դիմումի՝ ՀՀ արտգործնախարարությունը 2010 թ. N 18-1/1/05090 գրությամբ պաշտոնապես պատասխանել է. «Հայտնում ենք, որ Հայաստանի Հանրապետության կողմից չճանաչված պետության իրավասու մարմինների կողմից տրված պաշտոնական փաստաթղթերը Հայաստանի Հանրապետության պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք պարտավոր չեն ընդունել»:

¹⁹ http://european-court.ru/uploads/ECHR_Loizidou_v_Turkey_18_12_1996.pdf

²⁰ http://old.notariat.ru/press_2491_23.aspx.htm

Կասկածից վեր է, որ նման պաշտոնական պարզաբանումները ներպետական իրավակիրառ պրակտիկայում հարթում են հնարավոր տարակարծությունները, սակայն ՀՀ արտգործնախարարության այդ պաշտոնական պարզաբանման բովանդակությունը խոր մտահոգությունների տեղիք է տալիս ինչպես դոկտրինալ, այնպես էլ իրավակիրառ տեսանկյունից: Եթե իսկապես այդ ճանապարհով ընթանա հայաստանյան իրավակիրառ պրակտիկան, ապա ոչ միայն կհակադրվենք օտարերկրյա և միջազգային իրավակիրառ պրակտիկային, այլև միջազգային մասնավոր շփման տիրույթում կունենանք ինտեգրացիոն լուրջ խնդիրներ:

Սակայն գոհունակությամբ պետք է նշենք, որ Հայաստանի Հանրապետությունում օրենսդրական բարեփոխումների շնորհիվ ամրագրվել են իրավական մեխանիզմներ, որոնք նոր էջ են բացում չճանաչված պետությունների դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ուղղությամբ, որով էապես մեղմացվում է մեր նշած խնդրահարույց իրավիճակը: Այսպես, 2018 թ. ապրիլի 9-ից գործողության մեջ դրված ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով առաջին անգամ նախատեսվել է փոխադարձության սկզբունք օտարերկրյա դատական ակտերը ճանաչելու և կատարելու թույլատրելու հարցում: Այսպես՝ օրենսգրքի 346 հոդվածում սահմանվում է. «Օտարերկրյա պետությունների դատարանների քաղաքացիական գործերով կայացված դատական ակտերը ճանաչվում են, իսկ կատարում պահանջող դատական ակտերը նաև կատարվում են Հայաստանի Հանրապետությունում, եթե այդպիսի ճանաչումը և կատարումը նախատեսված են Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրով կամ փոխադարձության հիման վրա»: Հասկանալի է, որ չճանաչված պետության դատական ակտերը ճանաչելու և կատարումը թույլատրելու հարցում միջազգային պայմանագրեր կնքելը թեև հնարավոր է, սակայն պրակտիկան ցույց է տալիս, որ դա հազվադեպ է տեղի ունենում, ուստի այստեղ հարցը լուծելու հիմնական տարբերակը դառնում է փոխադարձության ինստիտուտը:

Նույն օրենսգրքով նախատեսվում է. «Եթե օտարերկրյա դատական ակտի ճանաչումը և կատարումը կախված են փոխադարձությունից, ապա փոխադարձությունը համարվում է գոյություն ունեցող, քանի դեռ չի ապացուցվել հակառակը» (346 հոդվածի 5-րդ կետ): Դա նշանակում է, որ ՀՀ օրենսդրությամբ հատուկ չի պահանջվում փոխադարձության առկայության ապացույց, այստեղ նախատեսվում է փոխադարձության կանխավարկած: Մա զգալիորեն դյուրացնում է միջազգային մասնավոր շրջանառությունը պետությունների, ներառյալ չճանաչված պետությունների հետ համագործակցային տիրույթում:

Հայաստանի օրենսդիրն ավելի հեռուն է գնացել և նույնիսկ առանձին գործերով ընդհանրապես չի սահմանել փոխադարձության

ակզբունքը: Այսպես, սահմանվել է. «Հայաստանի Հանրապետությունում առանց միջազգային պայմանագրի կամ փոխադարձության առկայության ճանաչվում են՝

1) անձանց իրավական վիճակի վերաբերյալ դատական ակտերը,

2) օտարերկրյա քաղաքացիների միջև ամուսնալուծության կամ ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ օտարերկրյա դատական ակտերը,

3) Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների միջև կամ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների և օտարերկրյա քաղաքացիների կամ քաղաքացիություն չունեցող անձանց միջև ամուսնալուծության կամ ամուսնությունն անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ օտարերկրյա դատական ակտերը,

4) օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ օտարերկրյա այլ դատական ակտեր» (ՀՀ քաղ. դատ. օր. 346 հոդվածի 6-րդ կետ):

Բոլոր պետությունների, ներառյալ չճանաչված պետությունների դատական ակտերը փոխադարձության հենքով մեխանիկորեն ճանաչելով՝ ՀՀ օրենսդիրը փաստորեն որևէ բացառություն չի նախատեսում, մինչդեռ դա անհրաժեշտություն է ազգային իրավական համակարգը պաշտպանելու տեսանկյունից: Իրավաճանաչողության համար նշենք, որ նման բացառություններ նախատեսվում են տարբեր պետությունների օրենքներով:

Արձանագրելով, որ ՀՀ օրենսդրությունում փոխադարձության ինստիտուտի ներդրման հեղինակները, դրական քայլ կատարելով հանդերձ, չեն հոգացել հնարավոր ռիսկերը բացառությունների միջոցով չեզոքացնելու մասին: Հույս ենք հայտնում, որ օրենսդրական կատարելագործման հետագա փուլերում կշտկվի այդ վիճակը, և Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ ևս կնախատեսվի փոխադարձության ինստիտուտը բացառություններով ուղեկցելու հնարավորությունը:

Բանալի բառեր – չճանաչված պետություն, կոնստիտուտիվ, դեկլարատիվ, փոխադարձություն, կոլիզիոն նորմ, միջազգային իրավասուբյեկտություն, պաշտոնական փաստաթղթեր, բացառություններ

АРМЕН АЙКЯНЦ – Признание и применение права и официальных документов непризнанного государства (международные частноправовые проблемы). – Число непризнанных государств растёт, в настоящее время их насчитывается около двухсот; на постсоветском пространстве возникло шесть таких государств. Непризнанные государства активно вовлекаются в интеграционные процессы, с ними развиваются экономические, гуманитарные, культурные связи. Но имеют место некоторые трудности, в том числе правового характера. Основной правовой проблемой является международная правосубъектность этих государств. В статье подробно анализируются конститутивная, декларативная и компромиссная теории признания, причём акцент ставится на декларативной теории.

Ключевые слова: *непризнанное государство, конститутивный, декларативный, взаимность, коллизионная норма, международная правосубъектность, официальные документы, исключения*

ARMEN HAYKYANTS – *Recognition and Application of the Law and Official Documents of Unrecognized States (International Private-Law Problems)*. – The number of unrecognized states is growing: currently, their number is close to two hundred. Only in the post-Soviet space, six unrecognized states were formed. Unrecognized states are actively involved in integration processes. Moreover, economic, humanitarian, and cultural ties are developing with them, but there are still some problems along the way, including those of legal nature. The main legal problem refers to the international legal personality of unrecognized states. The constitutive, declarative and compromise theories are analyzed in detail in the paper presented with a special emphasis on the declarative theory.

Key words: *unrecognized state, constitutive, declarative, reciprocity, conflict norm, international legal personality, official documents, exceptions*

Ներկայացվել է՝ 11.02.2019, գրախոսվել է՝ 18.02.2019, ընդունվել է տպագրության՝ 19.04.2019